

Vallby kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2018-01-08

Omslag: Flygfoto över Vallby 2015. Foto Lunds stift.

Vallby kyrka

Gärsnäs församling, Österlens kontrakt, Lunds stift, Vallby socken, fastighet Vallby 108:1, Simrishamns kommun, Skåne län och landskap.

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Vallby ligger i sydöstra Skåne några kilometer från kusten. Byn ligger i ett flackt och öppet jordbrukslandskap. Ett område öster om byn, i anslutning till grusåsen Vallbyåsen och Vallbyån, utgör en markerad sänka i landskapet, vilken sedan långt tillbaka brukats som betesmark. Dagens bebyggelse ligger tätt i den lilla byn och består av gårdar och gatehus från framför allt 1800-talet slut och 1900-talets början. Väster om kyrkogården ligger byskolan och i norr nya prästgården. Byn har ungefär samma utsträckning som på 1700-talet då gårdarna låg ordnade längs en bygata i nord-sydlig riktning med kyrkan centralt belägen i dess västra del. Väster om kyrkan låg den gamla prästgården.

Kyrkan i Vallby är helgad åt Sankt Laurentius och byggdes sannolikt redan på 1100-talet. Under ärkebiskop Eskils tid (1137-1178) annekterades kyrkan till det omkring 1150 upprättade premonstratenserklostret i Tommarp. Klostret innehade också patronatsrätten till kyrkan fram till 1500-talet. Enligt sägner hade Vallby

kyrka en kyrkogrim. Kyrkogrimen offrades i samband med att kyrkan byggdes och skulle på så sätt bli knuten till kyrkan som dess väktare. I Vallby sägs kyrkogrimen vara ett barn som murats in i kyrkan när den byggdes.

Någon medeltida huvudgård finns inte omnämnd i Vallby men drygt en kilometer öster om byn ligger medeltidsborgen Glimmingehus. Enligt inskriften på en stentavla i borgens fasad lades grunden till borgen först år 1499. Man har dock konstaterat att den nuvarande borgen står på grunden till en äldre byggnad. Byggherre till den nuvarande borgen var Jens Holgersen Ulfstand, riddare, riksråd och riksamiral i det danska riket, tillika länsherre på Gotland. Från omkring 1500 övertog ägarna till Glimmingehus patronatsrätten till kyrkan. Från 1500-talets slut var Glimminge gård i släkten Rosencrantz ägo. Gården har därefter innehafts av släkten Beck-Friis från 1730-talet, släkten Sylan på 1830-talet och kom 1879 återigen i Rosencrantz ägo. År 1924 donerades borgen till svenska staten.

Kyrkobyggnad

Under 1100-talet byggdes kyrkans äldsta delar i form av ett långhus med kor och absid. I kyrkans igenmurade nordportal sitter ett par inmurade kvaderstenar med lejonreliefer. Utifrån stilistiska grunder anses relieferna vara huggna av den gotländske stenmästaren Sighraf som också kan ha huggit dopfontarna till Hannas och Hammenhögs kyrkor. De senare är dock utförda i Gotländsk sandsten och importarbeten medan lejonrelieferna i Vallby är huggna i skånsk sandsten. Sighraf tros ha varit verksam kring 1170-1200 men utifrån kyrkans koppling till biskop Eskil skulle en datering till senast 1170-tal stämma bättre. Kyrkan har också haft ett brett västtorn uppfört under romansk tid. Det är dock osäkert om västtornet är primärt eller har tillkommit något senare än långhuset. Tornet hade en rektangulär planform och var bredare än långhuset. Dess nedre våning var tunnvalvd och öppen mot långhuset genom två valvbågar med en murpelare emellan.

Vapenhus vid kyrkans södra och norra sida byggdes någon gång under medeltiden. Kyrkans äldsta bevarade inventarie, en kyrkklocka, kan vara från 1300-talet. På 1400-talet slogs valv inne i kyrkan vilka dekorerades med målningar mellan omkring 1430-1460. Kalkmålningarna anses vara utförda av Fjälkingegruppen som verkade i två områden i Skåne; kring Kristianstadslätten och i sydöstra Skåne. Dessa områden sammanfaller med premonstratenserklostren Bäckaskog och Tommarp och Fjälkingegruppen tros därför ha varit knuten till klosterorden. År 1485 avled Nils Holger Henriksen och hans gravplats inrättades i ett gravvalv under kyrkans kor. I gravvalvet begrovs också hans hustru, sonen Jens Holgersen Ulfstand † 1523 och hans andra hustru Else Laxmand † 1546.

Enligt ett kungligt brev 1559 var kyrkan i dåligt skick och behövde repareras. Möjligen hade anläggandet av gravkoret orsakade skador på korets stomme. Det gamla koret revs sannolikt och en ny valvtravé byggdes med samma utvändiga bredd som långhuset och valvslagen med ett ribblöst kryssvalv. Enligt undersökningar kvarstår delar av den medeltida triumfbågsmuren medan triumfbågen breddades och murades om. Ombyggnaden dateras till 1560 genom en inskrift i triumfbågen. Till den nya valvtravén fogades sannolikt också ett nytt kor med absid då ett kor med absid omtalas i kyrkans räkenskaper före nästa större ombyggnad 1778. Till minnet av Mette Rosencrantz donerades år 1696 en altartavla, föreställande nattvarden, till kyrkan, samt en mässhake, ett krucifix och en dopskål. År 1697 revs det norra vapenhuset eller byggdes om, för att anlägga ett gravkor åt slkten Rosencrantz. Ingång till gravkoret var till en början från långhuset genom nordportalen.

År 1782 byggdes kyrkan till med ytterligare en östförlängning i form av den nuvarande korskvadraten och en nykyrka mot norr vilket gav kyrkan en L-formad planlösning. Nykyrkan erhöll ett trätak med "gipsloft" uppburet av två träpelare. I öster byggdes en rektangulär sakristia. En odaterad ritning till kyrkans ombyggnad, upprättad före 1870, visar tornet försett med en strävpelare i norr och två i väster. Södra vapenhuset och gravkoret är utritade till samma storlek. Gravkoret hade två fönster, ett i norr och ett i öster. Från vapenhusets nordvästra hörn fanns en ingång med trappa till tornets övre våningar. Beskrivningar från denna tid berättar också att tornet hade trappstegsförsedda gavlar mot norr och söder. De dubbla valvöppningarna mot långhuset kan ha murats igen redan 1782. Därmed avskildes tornets bottenvåning från långhuset och ny ingång till tornets bottenvåning gjordes istället från väster.

Kring 1860 murades ingången till gravkoret igen från kyrkan och en ny ingångsöppning gjordes i gravkorets östra sida. Dörren till nordportalen flyttades över till den nya dörröppningen. Kyrkan besöktes och beskrevs av folklivsforskaren Nils Månsson Mandelgren. Han beskriver bland annat tornet och gravhällar som fanns inne kyrkan. I kyrkan hade också funnits en läktare med målning av Jesus och apostlarna vilken nyligen målats över. Kyrkans gamla altartavla hade också tagits bort men ännu inte ersatts av någon ny.

År 1870-73 gjordes en stor ombyggnad varvid kyrkan fick sin nuvarande utsträckning. Ritningar till ombyggnaden upprättades av Albert Theodor Gellerstedt. Kyrkans östra delar byggdes om med en korsarm i söder och den östra tillbyggnaden revs och ersattes med en absidformad sakristia. Vapenhuset revs och sydportalen murades igen. Nya stora fönsteröppningar togs upp och fasaderna

kompletterades med gesimser. Invändigt tillkom nya bänkar och altarpställning. Tornet skulle enligt Gellerstedts ritningar stå kvar men möjligen upptäcktes skador som gjorde att ritning till nytt torn skickades in till överintendentensämbetet. Ritningen omarbetades av Johan Erik Söderlund, arkitekt vid Överintendentensämbetet. Det nya tornet med kvadratisk planform, smalare än långhuset, byggdes intill långhusets gamla gavelmur med ingång från väster.

År 1895 fick kyrkan en orgel och år 1897 frilades kalkmålningar i västra långhusvalven som undersöktes av A. Nilsson. Därefter målades kalkmålningarna över med limfärg som dekorerades med schablonmålningar. Under 1929 gjordes en undersökning och dokumentation av det Ulfstandska gravkoret inne i kyrkan av professor Otto Rydbeck. Mellan åren 1931-1932 utfördes en inre renovering av kyrkan under ledning av arkitekt Eiler Graebe. Limfärgsmålningen med schablonmålningar i valven togs bort och kyrkans kalkmålningar frilades av konservator Axel A. Kulle. Kalkmålningarna befanns då vara i dåligt skick.

Under 1938 utfördes enligt kyrkoherde och hembygdsforskaren Curt Wallin omfattande renoveringsarbeten i kyrkan bland annat på gravkoret. Läktaren breddades mot öster och en ny ingång gjordes till tornet från läktaren. Vid håltagning i muren återupptäcktes den övre delen av den norra valvbågen till det medeltida tornet. Fortsatta byggnadshistoriska undersökningar gjordes under 1943. Den södra bågöppningen till tornet påträffades vid detta tillfälle och delar av kyrkans sydportal frilades i fasaden.

Ytterligare renoveringar genomfördes vid 1960-talets början under ledning av arkitekt Eiler Graebe. Renoveringen omfattade både invändig och utvändig om målning, nya ytterdörrar till sakristian och västportalen samt en dörr i södra korsarmen byggdes om till fönster. Nya bänkar tillverkade också och ny dörr gjordes mellan långhus och torn. Under 1962 undersöktes det Ulfstandska gravkoret av museichef Gustaf Åberg. Omkring år 1979 renoverades kyrkans värmeanläggning. En del konserverings- och renoveringsarbeten gjordes i samband med detta inne i kyrkan med Torsten Leon Nilsson som arkitekt. År 1988 åtgärdades sprickor i kyrkans korsarmar genom fyra dragstag. Mellan år 2000 och 2001 lades kyrkans yttertak om med varmförzinkad stålplåt. Putsningslagningar och omkalkning utfördes både inne i kyrkan och utvändigt på fasaderna. Dräneringsarbeten gjordes också. Renoveringsarbetet leddes av Hegelund och Marsvik samt Restaurator.

Gravkoret på långhusets norra sida och kyrkan sedd från väster.

Exteriör

Samtliga delar av kyrkan har spritputsade och kalkvittade fasader. Den medeltida, romanska, kyrkan representeras av långhusets västra del. Dess västra gavelsida kan vara bevarad upp till murkrönet av långsidorna medan gaveln däröver är samtida med det nuvarande tornet. Långhusets östra tredjedel utgör 1500-talets östförlängning. Murverket till den romanska delen består av fint tuktade kalkstensblock, synligt från långhusvinden. Nedtill på murarna skall enligt äldre beskrivningar ha funnits en skråkantad sockel. Denna är inte synlig längre, kanske dold under nuvarande marknivå, men en skråkantssockel syns inifrån gravkoret på långhusets norra sida. Uppgifter om ursprungligt listverk saknas. Delar av omfattningen till kyrkans romanska sydportal finns bevarad och är frilagd i södra långhusfasaden. Dess övre parti har ersatts av ett stort fönster. Nordportalen kan vara bevarad i sin helhet men är igenmurad. Endast dess yttre omfattning är synlig, inifrån gravkoret. Omfattningen har en enkel uppbyggnad av kvaderhuggna kalkstenar formade i en rundbåge kring öppningen. Tympanon har troligtvis inte funnits. Nedtill i omfattningen sitter två bildstenar av kalksten. Motivet i form av två lejon är knappt urskiljbart, hugget i låg relief. Den inre smygen är delvis synlig, och har ett murat anslag för en inåtgående dörr.

Synliga delar av murverket till gravkorets gavelmur består av obearbetad marksten. Nedtill på gravkoret finns ett ojämnt utskjutande parti av överputsade stora stenar. Det ojämnas murverket skulle kunna förklaras med att grundstenarna tidi-

gare legat under marknivå då ett höjdparti intill kyrkan planats ut. Gravkoret saknar listverk men i dess norra gavelsida finns siffror av järn som formar årtalet 1697 samt en krans i mitten med initialerna MR (Mette Rosenkrantz). Gravkoret har ett högt placerat rundbågigt fönster mot norr. Ursprungligen har även ett fönster mot öster funnits vilket ersatts av den nuvarande ingången från öster. Denna består av en rakt avslutad ytterdörr med fiskbenspanel och halvmåneformat överljusfönster inom en flersprångig muromfattning. I ytterdörren finns ett titthål in till gravkoret täckt av en liten trälucka. En hög stentrappa leder upp till dörren.

Kyrkans senare delar, från 1870, är sannolikt huvudsakligen uppmurade av gråsten, delvis synligt ovan valven och från kyrkans vindsutrymmen. Återanvänd mursten från kyrkans äldre östparti kan finnas i norra korsarmen. Fasaderna är murade utan sockel och avslutas upptill på långhus, kor, absid och korsarmar av ett sågtandsskift över en slätputsad rundbågsfris. Den senare är inte förkroppad och endast svagt urskiljbar. På tornet finns ett kraftigt listverk av en hålkål och flera utkragande skift.

Kyrkans fönsteröppningar tillkom 1873 och har ett enhetligt utseende i form av rundbågsöppningar murade med flera språng och slätputsade omfattningar. Fönsterbågarna är av järn utan innerfönster. Ett par smala ljusöppningar i korsarmarnas gavlar är utvändigt infattade i en korsformad blindering.

Huvudingång till kyrkan är i tornets västra sida. Ingångsöppningen har en omfattning i samma stil som fönsteröppningarna kring en djup rundbågig muröppning och ett halvmåneformat överljusfönster. Överljusfönstret är av järn med bågformade spröjsar med ett rundkors upptill. Dörren är en pardörr med spegelfyllningar. I fasaden över västportalen finns en inmurad stentavla med årtalet MDCCCLXX angivet. Den andra tornvåningen har två rundbågiga fönsteröppningar mot söder och norr samt ett stort rundfönster åt väster. Till klockvåningen finns dubbla rundbågiga ljudöppningar med brunmålade brädluckor i alla väderstreck. Ytterligare en ingång finns i öster till sakristian. Den är smalare än entrén till tornet men utförd med samma muromfattning. Dörren är en enkel panelklädd dörr med ett spröjsat rundbågsformat överljusfönster. En hög stentrappa med smidesräcke leder upp till dörröppningen.

Yttertaket till kyrkans lägre delar är lagt med samma nockhöjd utom till gravkoret. Långhus, kor och korsarmar har sadeltak och absiden ett halvt kägeltak. Samtliga delar är av gråmålad plåt med vertikala ståndfalsar och förskjutna tvärfalsar. Över absiden finns en liten spira med två klot. Rosencrantzka gravkoret

Långhuset sett från korsmitten med 1500-talets valvtravé närmast och den medeltida långhusdelen i fonden.

har samma konstruktion som övriga delar men är lägre och sammanbyggt med långhustaket. Tornet täcks av ett pyramidformat tak nedtill vilket övergår i en åttkantig, spetsig spira krönt av ett kors på en kraftig kula.

Interiör

Huvudingången till kyrkan från väster leder in till ett ”vapenhus” eller förhall i tornets bottenvåning. Golvet i vapenhuset är lagt med åttkantiga, gula tegelplattor med röda hörnstenar. Väggarna är putsade och vitkalkade och innertaket är av omålade brädor. I väggarna finns fyra stora gravhällar och en minnestavla av sten inmurade. På södra väggen sitter en gravhäll över Riksamiralen Jens Holgersen Ulfstand †1523 samt en gravhäll tillhörande prästen Jonas Holbeck, †1734 och hans hustru Christina Reeslowia, †1753. På norra väggen sitter en gravhäll över riksrådet Holger Hindriksen Ulfstand, †1485, och Birgitta Rosensparre samt en gravhäll över fru Else Laxmand till Asserbo, †1546. Över gravhällarna på norra sidan finns också en minnestavla från 1651 över Jens Holgersen Ulfstand.

En rundbågsformad öppning med en ekport av samma utseende som ytterporten, leder in till kyrkorummet. Långhuset består av den medeltida delen och förlängningen från 1560. Golvet i långhuset består av lackade brädor i bänkkvarteren och ett tegelgolv lagt på samma sätt som i vapenhuset men av rött tegel.

Den västra valvtravéen i långhuset upptas av en läktare uppbyggd på fyra rader pelare. Pelarna bär upp ett vitmålat bjälklag av korsande bjälkar och innertak mellan bjälklaget av vitmålad pärlspont. Pelarna är åttasidiga med profilerade listverk upptill och målade i grå toner. Läktarens framsida är indelad i speglar med lister och har ett profilerat listverk upptill. Barriären är målad i vitt och förgyllning. En

Rester av medeltida kalkmålningar i kyrkans västra valvtravéer.

trappa leder upp till läktaren vid södra sidan av mittgången. Vid norra sidan finns en inbyggnad för elcentral och förråd. Valvpelarna i detta hörn har en bevarad äldre målning i beige färgton med rester av marmorering och en brunmålad smal bård. Långhuset är i övrigt möblerat i två bänkkvarter längs sidorna om mittgången. Bänkkvarteren sträcker sig fram till korsmitten västra gräns.

Samtliga delar av kyrkorummet är valvslagna. Väggar och valv är putsade och vitmålade men rester av medeltida kalkmåleri finns i de två västra valvtravéerna. Äldst är sannolikt ett par konsekrationkors, invigningskors, målade på norra väggen i västra valvtravén. Valvtravéerna från 1400-talet längst i väster är uppbyggda med trespråkiga pilastrar, spetsbågiga gördel- och sköldbågar, slagna med följdskift, och firsidiga valvribbor. Kragbanden är uppbyggda av en nedre vulst och ett övre utkragande skift med fasad undersida. De östra valvpelarna övergår nedtill i en kraftig rund murning. Möjligen är detta resultatet av en förstärkning alternativt kan det vara resterna av sidoaltare som pilastrarna byggts upp från. Enligt källor från 1400-talets slut fanns vid denna tid ett altare helgat åt Sankt Jakob i kyrkan. Målningarna i valven är från 1400-talets andra fjärdedel men mycket fragmentariska och delvis kraftigt retuscherade, framför allt ornament längs ribbor och valvbågar. Valvribborna är dekorerade med röda spetsar och följdskiften randade i rött och vitt. Livfulla växtrankor är målade längs gördel- och sköldbågarna. I västra valvet finns endast växtornament bevarade. Det andra valvet har motiv i form av en kristusframställning i östra valvkappan och i de övriga framställs helgonkungarna Sankt Erik, Knut den helige och Sankt Olof. Valvsvicklarna har stora dekorativa blommor i vaser, ett motiv som är typiskt för Fjälkingegruppens måleri.

Långhuset sett mot öster.

Mellan långhusets äldsta del och 1500-talsdelen finns en bred valvbåge. Den ursprungliga triumfbågen till det romanska koret är inte bevarad. I valvbågens norra sida finns en inskription som anger att valvbågen byggdes om 1560: *Anno d(omi)ni 1560/blifu(e) denne mur for/niet...(t)utores ole ..lnisen/ue. Jensen.* Valvet i långhusets 1500-talsdel utgår från yttermurarna utan valvpilastrar eller konsoler. Valvet är slaget utan ribbor och valvkapporna möts i en spetsig vinkel vilken överst i valvkrönet övergår i fyrsidig ribbform. Under golvet i den tredje valvtravéen, ska det Ulftandska gravvalvet ligga. En trappnedgång har lett ned till gravvalvet från väster.

Gränsen mellan kyrkorummets 1500-talsdel och 1800-talsdelen går vid den västra valvbågen till korsmitten, en djup och vid rundbåge. Golvet i kyrkans 1800-talsdel är lagt på samma sätt som den västra delen. Korsmitten utgör kyrkans kor med altaret intill ett korskrank i valvöppningen till absiden/sakristian. Skranket är integrerat med altartavlan som sitter i dess mitt med en guldrum av akantusblad. Skranket når ungefär halvvägs upp i bågöppningen till absiden och från långhuset och korsmitten syns absidens himmelsvalv målat i blått med förgyllda metallstjärnor. Valvöppningen till sakristian har rundbågig form och i krönet finns en målad text "herrans fruktan är vishetens begynnelse". På skrankets och altartavlans ovansidor sitter ljushållare av järn. Framför altaret finns en altarring och golvet innanför altarringen är av brädor och upphöjt ett steg från korgolvet.

Norra och södra korsarmarna upptas av bänkar i ett bänkkvarter med gångar längs alla sidor. Valven i korsmitten och tvärskeppen har liknande uppbyggnad som i långhuset. Kragbandens utseende är dock en något förenklad variant av kragbanden till långhusvalven och valvbågarna har en vid, rundbågig form som

saknar följdskift. Valvribborna möts i valvkrönet i en liten profilerad rundel. Skvalerhålen i valvkapporna omfattas av liknande rundlar.

Sakristians valv består av tre valvkappor med svagt markerade spetsiga övergångar. Sakristian är enkelt möblerad med några fristående skåp och en skåpinredning vid skrankets baksida samt stolar och ett bord från sent 1800-tal. I öster finns utgången till kyrkogården som består av en stor gråmålad port med kraftigt järnlås och bandgångjärn på insidan. Uppgång till predikstolen är från en dörr i skrankets norra del.

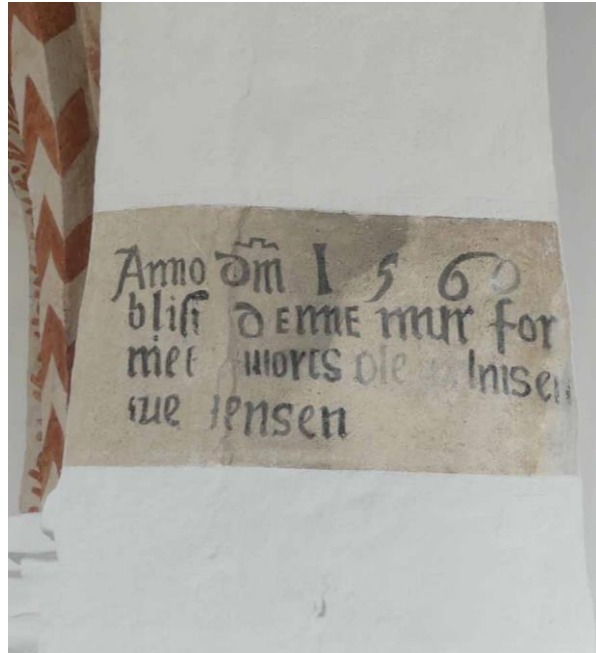
Gravkor

Gravkoret utgörs av ett enda stort utrymme med golv av stora kalkstensplattor och putsade och vitmålade väggar. Innertaket består av vindsloftets bjälklag av ek och dess golvbrädor. På västra väggen finns en antavla av skulpterat trä, målad i vitt och guld tillhörande Holger Rosencrantz och hans fru Mette. Antavlan består av en stor vapensköld i mitten omgivet av en krans med 16 mindre vapensköldar och tre änglar överst. I gravkoret finns två stora barockformade kistor där Mette och Holger Rosencrantz vilar samt fyra mindre kistor och några barnkistor.

Vindar och tornets övre våningar

Tornets andra våningsplan upptas av en äldre mekanisk klockringningsanordning och en träinbyggnad för en gammal gjutjärnsfläkt till kyrkans orgel. Väggarna är putsade och vitkalkade med fönster åt väster, söder och norr. Innertaket består av bjälklaget till klockvåningen. I öster finns en till synes ursprunglig muröppning till vindarna över kyrkans lågdelar. En enkel trätrappa leder upp till klockvåningen vilken upptas av klockstolen för kyrkans två ringklockor. Klockstolen är av fur och sannolikt samtida med tornet.

Vindsutrymmet över kyrkan är relativt hårt renoverat med putsade murar och valvkappor vilket gör att murverket inte går att undersöka. Taklaget över långhusets äldsta delar och östförlängningen är av senmedeltida typ bestående av sparrar, kryssträvor, ett hanband samt stödben på stickbjälkar vid murkrönet. En hel del lagningar har utförts och medeltida virke är endast delvis bevarat. Takstolarna över den västra delen är bilade medan virket till 1560-års förlängning är sågat vilket gör det troligt att de tillkommit vid olika tidpunkter. Övriga delar av kyrkan har ett taklag av fur som sannolikt från 1800-talet.

Kyrkans dopfont och inskrift i valvbågen till långhusets östra valtravé.

Inredning och inventarier

Altare

Kyrkans altare är sannolikt från 1870-talet, då en altartavla och skrank tillverkades, eller eventuellt något äldre. Altarets sidor och altarskiva är av vitmålat trä. Sidorna är indelade i speglar omgivna av kraftiga profilerade lister.

Altartavla

Altartavlan består av en oljemålning på duk med en ram integrerad i korskranket från 1873. Skranket och tavelramen är vitmålat med förgyllda detaljer i klassicerande stil och rokoko. Skranket är uppbyggt av spegelfyllningar med förgylld dekor i form av blomstergirlander och listverk. En dörr vid södra sidan leder in till sakristian och i norr leder en dörr från sakristian till predikstolstrappan. Oljemålningen föreställer "Jesus välsignar barnet" och utfördes av Bengt Nordenberg 1871. En ram av akantus omger målningen och över denna finns förgyllda blomstergirlander. Målningen flankeras av pilastrar och korintiska kapitäl vid sidorna som bär upp en trekantsgavel med ett listverk.

Altarring

Altarringen är av trä målat i vitt och guld och sannolikt samtida med övriga delar av altarpuppställningen från 1870-talet. Altarringen har en rundad form mot långhuset och består av ett räcke med knäfall som ramar in altargolvet. Räckets är

uppbyggt av kraftiga balusterdockor, överliggare och ett knäfall klätt med grönt tyg.

Predikstol

Predikstolen är från 1700-talets slut och utförd i gustaviansk stil i antikvitt målat trä med förgylld dekor. Korgen har rund form och bärs upp av en åttakantig fot med skaftring och akantusblad. Nedtill på korgen finns en bladornamenterad krans och sidorna är dekorerade med festonger och spegelramar. I ovankant finns ett listverk och ett bokstöd med ett vapenköldsformat ornament på undersidan. Ett timglasställ med tre timglas från 1782 sitter fäst ovanpå predikstolen. En trappa med spegelförsedda sidor leder upp till predikstolen från sakristian med ingång via en dörr i korskranket.

Dopfunten

Kyrkans dopfunten är från 1630-talet utförd i barockstil och rikt bemålad i brunt, grönt, blått och rött med förgyllda detaljer. Dopfunten reoverades 1932. Cuppan har formen av ett åttakantigt listverk med fördjupning för dopfatet. Cuppan bärs upp av åtta fantasifullt utformade ben, nederst i form av lejonfötter och upptill som voluter med maskaronansikten. Benställningen står på en åttasidig fotplatta. Till dopfunten hör ett mindre dopfat av mässing med motiv av syndafallet och ett större dopfat med motiv av bebådelsen. Det mindre skänktes 1656 av arrendator vid Glimminge Lorentz Witting och fru och det större skänktes av 1696 av Holger Rosencrantz och hans fru Mette Rosencrantz.

Bänkinredning

Bänkinredningen ritades av Eiler Graebe 1953 och består av öppna bänkar i funkisstil av gråmålat trä med teakfyllningar i gavelsidorna.

Orgel

Kyrkans nuvarande orgel byggdes 1950 av Fredriksborgs Orgelbyggeri, Troels Krohn, Hilleröd Danmark. Fasaden byggdes 1878 till den gamla orgeln tillverkad av Sven Fogelberg, Lund och är utförd i nyklassicerande stil målad i antikvitt med förgyllda detaljer av blomrosetter, bladgirlanger och listverk. Den är uppbyggd med ett rundbågsformat fält i mitten av ljudande pipor samt lägre och rakt avslutade pipfält med stumma pipor i sidofält. Över det mittersta pipfältet sitter en stor förgylld lyra omgiven av blomsterslingor. Fasaden har ursprungligen suttit i läktarbarriären.

Klockor

Lillklocka är enligt en del källor från 1300-talet med inskrift i munkstil som översatt från latin lyder ”bed för oss salige Laurentius att vi må vara värdiga Kristus”.

Kyrkans stora klocka tillkom 1748 och omgjöts 1938 av M & O. Ohlsson, i Ystad.

Övrigt

I en monter i kyrkan förvaras ett ryttarstandar med Christian V:s monogram. Det sägs att ryttarstandaret skall ha förts av Holger Rosencrantz vid slaget i Lund 1676 där han också blev tillfångatagen. I samma monter finns en handske av skinn som enligt en beskrivning från 1800-talets början hängde på standaret. En kyrkkista anskaffades 1693. Denna var försvunnen under en period men återfanns och står numera i kyrkans norra korsarm. I sakristian hänger porträtt av kyrkoherde Johan Georg Alsing och hans hustru Johanna Anckersdotter. Målningarna har ursprungligen ingått i ett stort epitafium i trä daterat till 1757. En inskriftstavla som ingått i detta epitafium hänger i tornets läktarvåning. På väggen i gravkoret hänger ett par kopparstick som använts vid framställning av likpredikningarna för Mette och Holger Rosencrantz. En av plåtarna ska vara utförd av den danske kungens berömda hovskulptör Albertus Hoelweigh. Från samtliga valv utom de medeltida hänger stora ljuskronor av mässing skänkta 1931 av kyrkliga arbetsföreningen och på väggarna sitter på lampetter i mässing. På tornets andra våning står ett stort kors i trä som kan ha stått på altaret före 1873 då ny altartavla tillkom. Några svärd som tagits från den Ulftandska gravkammaren och ett sankt Laurentius sigill som tillhört kyrkan förvaras vid Historiska museet i Stockholm.

Kyrkogård

Den äldsta kyrkogården var betydligt mindre än dagens kyrkogård och utgjorde en liten oregelbundet formad kvadrat kring kyrkan. Enligt en lantmäterikarta från 1777 var kyrkogården omgiven av någon form av begränsning, kanske stengårdsgård. Ett par byggnader med okänd funktion fanns i anslutning till ett litet torg väster om kyrkan. Den ena utgjorde en långsträckt länga vid dess norra sida och mitt för kyrkogårdens västra gräns fanns en mindre byggnad, kanske en stiglucka. En utvidgning av kyrkogården skedde sannolikt redan i samband med ombyggnaden av kyrkan kring 1870-talet. Därefter har kyrkogården utvidgats kring 1907 och möjligen ytterligare vid 1900-talets mitt. Dagens kyrkogård har en avlång rektangulär form. I väster gränsar kyrkogården till bygatan, i söder och öster till åkermark och i norr till prästgården. Längs södra sidan löper också en gammal väg till Glimmingehus.

Kyrkogårdens västra begränsning utgörs av en låg stödmur av sten och en bokhäck. I öster, söder och norr kantas kyrkogården av bokhäckar. Innanför begränsningarna finns en trädkrans av hamlad lind. Ett grindparti, med grindstolpar murade av rött tegel, finns väster om kyrkans huvudentré. Från grinden leder en

gång av byasten fram till kyrkan. Längre norrut finns ytterligare ett grindparti av senare slag med järngrind och grindstolpar murade av kalksten. Kyrkogårdens södra del är huvudsakligen grästäckt med grusade huvudgångar och gravvårdar av olika åldrar. Titlarna på gravvårdarna tyder på att bygdens näringsinkomster funnit inom lantbruk, sjöfart och fiske. En hel del äldre kalkstensvårdar är bevarade, såsom kalkstensvården efter Rusthållare Ola Andersson 1790-1857 målad i svart och vitt. Norr och öster om kyrkan finns områden med grusgravplatser kvar ordnade i traditionell stil med buxboms- eller ligusteromgärdningar. Flera gjutjärnsvårdar och järnstaket finns också på kyrkogården. Närmast kyrkan har gravplatser sannolikt tagits bort och endast ett fåtal finns kvar. Norr om kyrkan ligger flera hällar i gruset och ett litet lapidarium av borttagna stenar har också ordnats här. På kyrkogården finns askgravplats och en minneslund.

Byggnader på kyrkogården

Enda byggnaden på kyrkogården är ett litet bårhus vid norra kyrkogårdsgränsen. Byggnaden är låg med putsade fasader och nästan helt övervuxen med vildvin och buskar längs sidorna. En inkörspport finns från väster. Bårhuset kan vara från slutet av 1930-talet. En ritning till nytt bårhus upprättades 1936 av Iwar Ingvarsson.

Karaktärisering

Vallby kyrka ligger i en välbevarad bymiljö med bebyggelsen nära kyrkogården. Mot öster gränsar kyrkogården till åkrar med milsvid utsikt över det öppna landskapet. Närheten till havet märks framför allt i gravvårdarnas inskriptioner koplade till sjöfart och fiske. Gravvårdarna har en stor variation över tid från äldre gravhällar till dagens moderna gravvårdar. Delar av kyrkogården bevarar en karaktär med buxbomsinhegnade gravplatser typiskt för en kyrkogårdskultur som utvecklats kring 1800-talets slut och tidigt 1900-tal. I norra kyrkogårdsdelen representerar minneslund och askgravplats en ny begravningskultur.

Vallby ingår i ett kulturlandskap som är präglat av närheten till Tommarps kloster och Glimmingehus sätesgård. Under den katolska tiden var Vallby kyrka patronatskyrka till Tommarps kloster och efter reformationen tog ägarna till Glimminge över rollen som patronus. Kyrkans medeltida torn finns inte kvar längre men kyrkans västgavel visar att tornet har haft en planlösning som är typisk för området med emporöppning, dubbla tornbågar och tunnvalvd bottenvåning. Arrangemanget kan tolkas som ett uttryck för profan eller kyrklig makt vilken i Vallby bör ha varit knutet till klostret och Glimminge gård eller en föregångare till denna. Kyrkans äldsta delar är endast delvis bevarade och utgör ingen påtaglig del av kyrkans karaktär. Spår av de medeltida öppningarna till tornet kan ännu finnas

bevarade men är inte synliga och resultatet av utförda undersökningar är oklart och dåligt dokumenterat. Kyrkans medeltida värden förvaltas framför allt genom de kvarvarande delarna av kyrkan ursprungliga portaler, kyrkklockan, de medeltida valven och dess målningar. Framför allt nordportalens bildstenar har varit viktiga i diskussioner kring kyrkans datering och byggmästare.

Från 1400- och 1500-talet finns en tydlig påverkan på kyrkan från Glimminges ägare genom gravvalvet och sedermera tillbyggnad genom Rosencrantska gravkoret. Eventuellt kan även kyrkans östförlängning sättas samman med inflytande från godset då liknande ombyggnader är typiska för patronatskyrkor som stått under inflytande från adeln under 15- och 1600-talet. Det Rosencrantska gravkoret är ett viktigt exempel på den begravningskultur som praktiserades av adeln på 16-1700-talen. Gravkoret är också en mycket påtaglig del av kyrkans exteriör. Godsets inflytande på kyrkan sträcker sig från medeltidens slut och ända in i modern tid. De inventarier som kan kopplas till Glimminge gods är betydelsefulla och har ett nationellt intresse. Idag är påverkan från sätesgården framför allt märkbar genom gravhällarna i tornets bottenvåning.

Vid ombyggnaden 1873 får kyrkan en form som är typisk för 1800-talets andra hälft med korsarmar och stor absid med sakristia. Kyrkans ombyggnad sker ungefär samtidigt med ombyggnaden av Bollerup och Bolshögs kyrkor. Kanske uppfördes kyrkorna av samme byggmästare då listverkens har liknande uppbyggnad. Likheterna kan också förklaras av att arkitekten är den samme för Bollerup och Bolshög liksom att alla tre kyrkorna vid tiden för ombyggnaden har varit under inflytande från Tage Sylvan, godsägare till både Glimminge gård och Bollerups slott. Invändigt ges koret ett enhetligt utseende i nyklassicism. Predikstolen från 1700-talet integreras i inredningen och altartavlan målas av den välkände konstnären Bengt Nordenberg. Kyrkans interiör bevarar till stora delar den karaktär den erhöll vid 1800-talets stora ombyggnad. Bänkarna i funkisstil utgör ett märkligt stilbrott till kyrkans inredning men har en lågmäld karaktär.

Att tänka på

- Kyrkogårdens södra del har en välbevarad traditionell karaktär med buxboms- eller ligusteromgärdade grusgravplatser där gravvårdarna ännu står kvar. Kyrkogården, främst dess äldsta delar närmast kyrkan har höga värden där alla anläggningar utgör en del av helheten och bör bevaras. Större ingrepp och förändringar kan göras i kyrkogårdens ytterkanter.
- Gravkoret och de inventarier som kan kopplas till ägarna av Glimmingehus har ett stor kulturhistoriskt och pedagogiskt värde. Denna historia skulle tjäna på att lyftas fram på ett mer pedagogiskt sätt.

- Altaruppställningen med altare, altarring, altartavla och korskrank liksom predikstolen utgör en välbevarad enhetlig arkitektur och bör bevaras som helhet. Kyrkans orgelfasad har också samma tidsuttryck.
- Kyrkans romanska stenreliefer, omfattningar samt valven och målningarna är känsliga för klimatpåverkan och regelbunden besiktning är viktig.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturmiljö, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Västra delen av kyrkogården ligger inom registrerad fornlämning Vallby 60:1. Fornlämningen avser Vallby gamla bytomt enligt lantmäterikarta från 1777 och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor

A Catalogue of wall-paintings in the churches of medieval Denmark 1100-1600, Scania, Halland, Blekinge III Catalogue, Red. Knud Banning, Köpenhamn 1976.

Gravskick och grantraditioner i Sydöstra Skåne, Curt Wallin, Ystad 1951.

Orgelinventering 2016, Anders Johansson, Lunds stift.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Vallby och Bolsbög – en Sigraskyrka och en Tomarpskyrka, Curt Wallin, Skånes Hembygdsförbunds årsbok, Lund 1943.

Underhållsplan för Vallby kyrka, Barup & Edström arkitektkontor AB, 2006.

Vallby kyrka (Vägledning), Curt Wallin, u.å.

Internet

Forskningsdatabas för Medeltida kyrkor i Skåne, Barbro Sundnér. Svensk Nationell Datatjänst. Webbsida: <https://snd.gu.se/sv/catalogue/study/SND0941>

Riksantikvarieämbetet Fornsök. Webbsida: <http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Lantmäteriets historiska kartor. Webbsida: <http://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2017-10-06

Fältinventering, rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Linn Ljunggren, Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 2018-01-08

